

עלון המשפט

ביה"ד "נתיבות חיים" שעי" מוסדות מענה שמחה י-ם
בנשיאות הגאון הרב נפתלי נוסכונים שליט"א
פנים מאירות 1 י-ם טל: 02-5023637, פקס: 02-5023655

גליון מס' 8

גליון חודש אדר א' ה'תשס"ח

בית הוראה

**בית הוראה לענייני ממונות "נתיבות חיים"
שעי"י כולל חושן משפט אוהל יוסף**

בית ההוראה מיועד לביור עניינים הקשורים לדיני ממונות, בו ניתן להתייעץ עם חברי בית הדין "נתיבות חיים" בענייני ממונות, וכן בעריכת חוזים, צוואות וכדו' ללא צורך בקביעת תור.

ניתן לקבל תשובות גם באדייטי, באנגלית ובצרפתית.

בית ההוראה פתוח בימים א' ה' בין השעות 15:30-18:40,

וביום ו' בין השעות 13:00-11:00.

ניתן לפנות בשעות אלו גם בטלפון: 02-502-3637

או כל היום בפקס: 02-502-3655

כמו"ב ניתן לקבוע תור לדיונים בביה"ד נתיבות חיים

בפלי: 052-7642-346

יום א'	הרב א. בוטרמן שליט"א	הרב י. הול שליט"א
יום ב'	הרב י.מ. נילינגר שליט"א	הרב א. שפירא שליט"א
יום ג'	הגאון הרב י. שובקס שליט"א	הרב א. פלג שליט"א
יום ד'	הרב י. כ"ץ שליט"א	הרב א. שפירא שליט"א
יום ה'	הרב י. פליישמן שליט"א	הרב א. דרברמדיק שליט"א
יום ו'	הגאון הרב נ. נוסכונים שליט"א	הרב מ. ווילינגר שליט"א

מזכירות בית הדין

תוכן העניינים

- א. מקח טעות במכירת דירה
- ב. האם מותר להעביד שכיר בעבודה שאין בה תועלת
- ג. פסקי הלכות - המשך הלכות 'בל תלין' - פועל שנשכר על ידי שליח - חלק ב'

מבי דינא - מקח טעות במכירת דירה

הרב אשר פלג שליט"א - ראש חברה ב'כולל חושן משפט וחבר ביה"ד "נתיבות חיים"

שאלה:

אדם מכר דירת שלושה חדרים לחבירו. לאחר זמן מה התברר כי לדירה יש רשיון לבניית שני חדרים נוספים. המוכר והקונה מודים שבשעת המכירה לא היה ידוע להם שלדירה יש רשיון. כעת המוכר טוען שהמקח הוא מקח טעות מכיון שהוא התכוון למכור דירת שלושה חדרים ולא דירה עם פוטנציאל של חמשה חדרים. לעומתו טוען הקונה, כי אין זה מקח טעות מפני שבסופו של דבר הדירה היא אותה דירה, אלא שמחיר דירה ללא רשיון שונה מדירה עם רשיון, וקיימא לך אין אונאה לקרקעות ולפיכך הוא - הקונה פטור. עוד טוען הקונה, שלכל היותר אפשר לחייבו להשלים את הפער במחיר ונמצא שהמוכר לא הפסיד, אך המוכר טוען שמכיון שבשעת המכירה המקח לא היה תקין ממילא הוא לא חל והוא יכול לבטלו.

חלק ב' חלק ב'

פסקי הלכות - המשך הלכות 'בל תלין' / פועל שנשכר על ידי שליח - חלק ב'

הרב יוסף פליישמן שליט"א

1. בגליון הקודם התבאר כי אין בפועל שנשכר על ידי שליח איסור בל תלין. בגליון זה, ארחיב את הדיבור באלו אופנים נחשב שהפועל נשכר על ידי שליח ובאלו לא'.
2. אפוטרופוס של יתומים או גזבר של הקדש ששכרו פועל מתוקף תפקידם, יש אומרים שעוברים באיסור בל תלין אם לא ישלמו בזמן ויש חולקים'.
3. מנהל מוסד' או חברה בע"מ שיש בסמכותו לשכור ולפטור עובדים דינו כגזבר. עם זאת נראה, שפעמים מנהל שכזה גרע מגזבר ודינו כשליח בעלמא'.
4. נציג של הועד הבית ששכר פועל דינו כגזבר ותלוי במחלוקת הנ"ל. דירי הבנין אינם עוברים על בל תלין אפילו אם הם לא שלמו לוועד הבית בזמן ומשום כך היה חסר כסף בקופה והפועל לא קבל את שכרו בזמן'.
5. אשת איש בזמנינו ששכרה פועל: פעמים שעוברת על בל תלין, פעמים שתלוי במחלוקת לגבי גזבר וישנם מקרים שלכולי עלמא היא איננה עוברת. בפעולות ששייכות אליה, כגון לשמור על ילדיה וכו' והפועל מצפה לקבל את שכרו ממנה מסתבר שלכולי עלמא עוברת על איסור בל תלין'. עבודות כדוגמת תיקונים קטנים בבית או פעולות אחרות שהאשה עושה עבור כל המשפחה, דינה כגזבר שנחלקו בו האחרונים'. פועלים שהאשה הזמינה, אך המוכן הוא, שבעלה מטפל בתשלום, מסתבר שלכולי עלמא איננה עוברת באיסור בל תלין. במקרה האחרון, הסתפקו האחרונים' שאפשר שהבעל עובר באיסור בל תלין כיון שאשתו כגופו ועדיפה משליח בעלמא.
6. ראש כולל שמתפקידו לקבל אברכים לכולל אך לא הוא האחראי על המלגות המשולמות להם, אינו עובר על איסור בל תלין'. יש לציין כי גם מנהל הכולל לא עובר באיסור'.

חלק ב' חלק ב'

1. עיין בגליון חודש אב בשני פסקים של הגר"נ נוסבוים, גבי הובלה וגבי שכירות מונית, האם נחשבים כשכרו ע"י שליח. 2. כך פסק האהבת חסד י.ד. וכתב שם הטעם, שהרי זה כאילו האפוטרופוס אמר לפועל 'שכרך עלי' והפועל מצפה שהאפוטרופוס ישלם לו בזמן ולכן עובר באיסור בל תלין אם לא ישלם, אף על פי שהמלאכה איננה בשביל האפוטרופוס עצמו. הא"ח שם, מביא ראיה לדבריו מדעת הראש (שהובאה בטור), ששליח ששכר פועל ולא אמר לפועל שהוא רק שליח והפועל חשב שהוא המעסיק בעצמו, שהשליח עובר באיסור בל תלין כיון שהפועל מצפה לקבל את שכרו ממנו. ולפי זה הוא הדין בגזבר, שהפועל מצפה לקבל את שכרו ממנו, ולכן אם אינו משלם בזמן, עובר באיסור בל תלין. 3. הגר"א קוטלר זצ"ל בשו"ת משנת ר' אהרן ב. עג. וכתב שם הטעם, משום שגזבר ששוכר פועל לעסוק בשל הקדש לא מתחייב באופן אישי לפועל, והחייבותו היא רק מכח המוסד בשמו הוא פועל. והראיה, שאם הגזבר יתפטר מתפקידו אין עליו שום חיוב לפועל. ולא דמי למקרה של הראש, ששם יש חיוב על השליח באופן אישי לפועל. משום שהפועל לא ידע כלל שהשליח הוא איננו המעסיק, וממילא חל עליו איסור בל תלין. 4. הפתחי חשן פרק ט הערה סו שכתב שמנהל עובר באיסור בל תלין. אך ראוי להעיר, כי לפי סברתו של הגר"א קוטלר נראה שמנהל מוסד לא עובר באיסור בל תלין (הפתחי חושן איננו מזכיר כלל את סברתו של הגר"א). 5. המשפט הפועלים, לסוף על פי הפתחי חשן הנ"ל. 6. כי יש חילוק גדול בין אפוטרופוס למנהל. מפני שאפוטרופוס הוא זה שמחזיק את הכסף של היתומים ועל פיו ישק כל דבר, מה שאין כן המנהל פעמים שהוא בסך הכל נציג של בעל הבית או של ועד מנהל, והגופים האלו הם שמחליטים, ולכן הוא לא חשיב כאילו אמר שכרם עלי, ואפילו הא"ח יודה שאין בו איסור בל תלין, דגרע מגזבר. שוב ראיתי בבירור הלכה עם תרכ"ט שכתב כדברי. 7. פשוט. כיון שעל כל פנים הם לא שכרו הפועל בעצמם אלא על ידי שליח. 8. כי העבודה היא שלה, ועליה מוטל לשלם ועל אף ששכר הפועל מגיע לאשה מבעלה, בכל זאת היא עוברת באיסור. דלא גרע מעני ששוכר פועל שעובר באיסור אם אינו משלם אפילו שהוא מתפרנס מהצדקה. 9. א"ח י.ב. פוסק, שכיון שאשה בזמנינו נושאת ונותנת בתוך הבית יש לה דין של גזבר. אף על פי כן, כתבנו למעלה שפעמים שהאשה גרעה מגזבר, כיון שהמובן של גזבר הוא האחראי על הכספים ואילו האשה בדרך כלל לא מחזיקה ואיננה אחראית לתשלומים גדולים. 10. א"ח" בנתיב החסד י.ב. מסתפק, האם בעל ששלח את אשתו (בין בנושאת ונותנת בין כשהיא איננה) לשכור עבורו פועל עובר באיסור בל תלין, משום שאשתו כגופו או לא. הערך השלחן שלט, פסק שהבעל עובר באיסור בל תלין כאילו הוא שוכר בעצמו. 11. משפט הפועלים סעי' סד. הטעם הוא, שכיון שלא עליו מוטל לשלם אין הוא אלא כשליח בעלמא שאינו עובר ורע מגזבר. אפילו אם בפועל, ראש הכולל הוא זה שמחלק את המשכורת אינו עובר, כי הוא בסך הכל שליח של המנהל לשלם. 12. משפט הפועלים שם. הטעם הוא, משום שהמנהל לא שכר את הפועלים אלא שלוחו - ראש הכולל.

הקדמה - מה בין מקח טעות לאונאה:

באופן כללי ההבדל בין מקח טעות לאונאה הוא שבמקח טעות, הטעות נעוצה בכך שהקרקע או החפץ שנמכר בפועל איננו מה שדובר וסוכם עליו ולכן הדין הוא שהמקח בטל. לעומת זאת, אונאה היא הפרש בין המחיר עליו סוכם בין המוכר לקונה לבין המחיר בשוק. אם האונאה היתה בפחות משתות היא אינה נחשבת לאונאה כלל אם האונאה היתה בשיעור שתות המקח קיים ומחיר האונאה ואם האונאה היתה ביותר משתות דין המקח כמקח קיים והוא בטל.

יש להסתפק כיצד לדון את המקרה שלפנינו. האם נאמר, שהמקח הוא מקח טעות כיון שהמכירה היתה של דירה קטנה והתברר שהדירה היא בעלת פוטנציאל של דירה גדולה יותר ודומה הדבר לטעות במידה ובמשקל שהמקח נחשב למקח טעות או שבכך הכל היה במקח אונאה, משום שהדירה בפועל היא אותה דירה אלא שערכה האמיתי גבוה מהמחיר ששולם, אם נברר שאכן מדובר באונאה הרי שהקונה לא יצטרך להחזיר למוכר דבר משום שקיימא לן אין אונאה לקרקעות.

דין אונאה הוא חידוש התורה:

בכדי לפשוט ספק זה יש להקדים את קושית הגר"ח זצ"ל בספרו חידושי רבינו חיים הלוי על הרמב"ם בפרק טו' מהלכות מכירה. הגר"ח מקשה על הדין שאונאה שתות המקח קיים ומחזיר האונאה שלכאורה אחרי שהמוכר מחזיר את האונאה נמצא שיש למוכר טענת מקח טעות. זאת משום שהמוכר לא התכוין למכור במחיר השוק אלא במחיר יקר יותר ונמצא שכאשר הוא מחזיר חלק מהכסף הרי זה כטעות במידה ובמשקל ואם כן מדוע המקח קיים. ונסביר הגר"ח שאונאה היא 'חידוש התורה' שהלא המוכר והקונה סיכמו על המחיר וידעו את אשר לפניהם ונמצא שאין פגם במעשה המכירה כלל והמקח ביניהם מחייב את מלוא הדמים. אלא, שחידושה התורה שהמאנה מחזיר האונאה. אשר על כן המקח בעצמותו נשאר כמות שהיה אלא שיש דין נוסף שעליו להחזיר האונאה. מה שאין כן במקרה שהיתה טעות במשקל, שהתכוין לקנות ומשקל מסוים ולמעשה המוכר מכר לו פחות ואין למוכר במה להשלים את המקח, נמצא שהמקח נעשה בטעות כיון שהקונה והמוכר לא התכוונו לעסקה קטנה אלא לעסקה גדולה. מסיבה זו לא יועיל שהמוכר יחזיר לקונה חלק מדמי המקח בשיעור מה שנחסר במידה משום שזו עסקה חדשה שמתבצעת עכשיו ולא העסקה הקודמת שסוכמה ביניהם.

נדון דידן הוא מקח טעות:

על פי הבנה זו של הגר"ח יש לפשוט שהמקרה שלפנינו הוא מקח טעות. משום שחלק ממרכיבי הקניה עצמה (ולא המחזיר), לא היו ידועים בשעת המכירה, ולכן הקנייה היתה לא תקינה והמקח בטל. נפקא מיניה נוספת יוצאת מדברי הגר"ח, שאדם שרכש כלי לשימוש יומיומי, ולא ידע שכלי זה הוא פריט אספנות עתיק, המקח הוא מקח טעות. משום שלמרות שהכלי הוא אותו כלי המקח בטל, כיון שלא היתה דעתו למכור כלי עתיק, וכיכ הפתחי חושן פרק י' אונאה הערה כה'.

למרות שהמקח בטל הקונה מעוניין להשלים את הפער ולקיים את המקח:

על אף שלפי הסברא הפשוטה מקח שנעשה בו טעות הוא בטל וימעות אי אפשר לתקן, בכל זאת מצאנו בדברי הרמב"ם שבאופנים מסוימים אפשר לתקן את המקח ולקיימו. כתב הרמב"ם בהלכות מכירה טו, ב' כיצד מכר לו מאה אגוזים בדינר ונמצאו מאה ואחד או תשעים ותשעה, נקנה המקח ומחזיר את הטעות... אמנם הראב"ד שם, משיג על דברי הרמב"ם וחולק עליו. אך בשו"ע רלב"א פוסק בדברי הרמב"ם. כמובן שבנדון דידן אי אפשר להחזיר את האופציה ללא הדיירה ועל כן אי אפשר להשלים באורנו אופן המבואר ברמב"ם. אך צריך לברר, האם יכול הקונה לכפות את המוכר לקבל את ההפרש בין דירה עם אופציה לדירה סתם ובכך לקיים את המקח.

דעת הרמ"א - שוניים קטנים נחשבים למקח טעות אבל די להשלים את ההפרשים:

כתב הרמ"א רלג"א, מכר לו בשר בחזקה שהוא מין איל מסורס, ונמצא שאינו מסורס, המקח קיים ומחזיר לו אונאה; אלא אם כן ידוע שהלוקח אסטניס שאינו אוכל כלל בשר איל שאינו מסורס. והוא הדין בכל כיוצא בזה". מקור דברי הרמ"א הם מתשובת

תרומת הדשן סי' שכב' שמביא את הסוגיא בביצה ז, א שמבואר שם שאדם שביקש לקנות ביצים שלא במעי אמן והמוכר מכר לו ביצים במעי אמן שהם פחות טעימות למאכל וגם אינן ראויות להוליד שאם הקונה מעוניין לאוכלם ולא לגדל אותם לאפרוחים הדין הוא שהמוכר יחזיר לו את ההפרש בין ביצים במעי אמן לביצים רגילות. על פי סוגיא זו פסק התרומת הדשן שאדם שבקש לקנות איל מסורס שבשרו משובח לאכילה והמוכר מכר לו איל שאינו מסורס אפילו שהמקח מוגדר כמקח טעות בכל זאת יש למוכר אפשרות לקיים את המקח על ידי כך שישלם לקונה את ההפרש במחיר בין איל מסורס לאיל שאינו מסורס.

ראוי להדגיש כי השלמה זו איננה דין בדיני אונאה אלא השלמה שנובעת ממקח טעות והראיה שהפתחי תשובה שם כותב שהיבטים להשלים אפילו אם האונאה פחותה משתות.

גם הר"ן בקידושין יז, א מדפי הרי"ף מביא שיש שהביאו ראיה מסוגיא זו לדברי הרמב"ם שמועיל 'השלמה' אם מכר לו צט' אגוזים במקום מאה אך לבסוף דוחה את הראיה משום מכין שה'השלמה' שנקט הרמב"ם היא מסתברת כיון שסוף כל סוף הקונה מקבל את אשר בקש מה שאין כן שם בסוגיא הרי הקונה בקש לקנות דוקא ביצים שלא במעי אמן והרי זה כמי שקנה יפות ונמצאו רעות שהמקח מקח טעות והמוכר אינו יכול להכריח את הקונה לקבל את ההפרש ולקיים את המקח ומשום כך פירש הר"ן את הסוגיא שם באופן אחר.

יש ללמוד מדברי התרומת הדשן והרמ"א מושג חדש של השלמת המקח. שבמקרה ונמכר חפץ, שבמהותו הוא אותו חפץ עליו סוכם, אלא שיש הבדל במחיר ביניהם, אפשר להשלים את המחיר ולקיים את המקח. 'השלמה' זו יש בה מן החידוש. זאת משום, שההפרש הכספי בין החפץ הנמכר לחפץ עליו דובר, יכול להיות עילה עצמית לביטול המקח, כיון שהמחיר הראשוני עליו סוכם בטל, ועכשיו אנו זקוקים למחיר חדש ולקנייה חדשה ביניהם. לפי זה נראה, שהוא הדין בנדון דידן שהנכס הוא אותו נכס אלא שמחמת זה שיש אישורי בניה הוא שוה יותר יש לראות בזה טענה כספית גרידא ויש ללוקח את האפשרות להשלים את המקח ולקיימו.

במקרה שלפנינו נראה שגם הר"ן מודה:

אמנם כל דברינו הם רק לשיטת תרומת הדשן והרמ"א, אך כאמור הר"ן חולק על התרומת הדשן. ובנתיבות המשפט רלג, ב כתב שצריך עיון אם הדין כרמ"א, אחרי שהר"ן חולק ונראה שהוא ספיקא דדינא. ואם כן לכאורה, גם בנדון דידן יהיה ספיקא דדינא. אך נראה לומר, שגם הר"ן שחולק על התרומת הדשן יודה בנדון דידן משום שעיקר טענת הר"ן שם היא שזה דומה ליפות ונמצאו רעות שאינו חפץ כלל בחפץ שנמכר מה שאין כן כאן שגם המוכר רוצה למכור וכל טענתו היא שהוא לא קבל את התמורה המלאה לדירה ולכן די בזה שהקונה ישלים את הפער.

כל מה שכתבתי עד עתה מבוסס על ההנחה שדירה עם אופציה בנייה ודירה ללא אופציה היא אותה הדירה ורק המחיר שונה אך נראה שאפשר לומר שדירה שיש אפשרות להרחיבה שונה במהותה (ולא רק במחירה) מדיירה שאין בה אפשרות כזו ועל כן דינה יהיה כמכר רעות ונמצאו יפות שהמקח מקח טעות ואין אפשרות להשלים את המקח. סברא זו מקבלת משנה תוקף בשל העובדה שקרקע בחזקת בעליה עומדת ועל כן המוכר - המוחזק יכול לטעון שקרקע עם אופציה היא קרקע אחרת לגמרי והמקח מקח טעות. אחרי שכתבתי כל זאת מצאתי שהגאון ר' נפתלי נוסבוים שליט"א (קובץ מקבציאל גליון ג' אדר ב' תשס"ה עמ' שעה-שעז) סובר שאפילו אם קנה קרקע המיועדת לבניה מסחרית ואחר כך נודע שיש רשיון לבנות בקרקע זו בניה למגורים די בזה שהקונה יחזיר למוכר את ההפרשים והמקח קיים.

עוד ראוי להדגיש כי במקרה והמוכר יוכיח לבית הדין שאם הוא היה יודע שאפשר להרחיב את הדירה הוא לא היה מוכר אותה כלל כי הוא מכר את הדירה משום שהיא היתה קטנה מדי נראה שהדין הוא שהמקח בטל כי הדבר דומה לקנה איל מסורס ונמצא שאינו מסורס והוא איסטניס שלא יכול לאכול איל שאינו מסורס שמבואר ברמ"א לעיל שהמקח בטל'.

1. ועיין בנתיבות המשפט חידושים שם שצ"ע האם צריך שהמוכר ידע מה שהלוקח הוא איסטניס או מה שהוא מוכר רק בגלל שהוא צריך דירה גדולה.

הערת המערכת:

הנהגה להודיע, שהמאמרים במדור 'מבני דינא' מבוססים על מקרים שנידונו בבית הדין, אך מובן מאליו שלא כל פרטי המקרה ולא כל הנידונים שנדונו בבית הדין מוצגים במאמר.

האם מותר להעביד שכיר בעבודה שאין בה תועלת

רק בעבד עברי ממש. מהקצות החושן נראה, שכאשר אדם מוכרח לעבוד אסור לעבוד בו בפרך גם אם הוא אינו עבד עברי... שכתב לגבי חצי עבד כנעני חצי בן חורין שעובד לעצמו יום אחד לדבר יום אחד שביום שעובד לרבו אסור להעביד בפרך, כיון שגם ביום רבו הוא חצי בן חורין ואסור להעביד ישראל בפרך. אך במנחת חינוך מצוה שמד' הקשה על הקצות מהספרא שמתיר לעבוד בן חורין בפרך. וחיונין שהמנחת חינוך סובר שדוקא בעבד ממש יש איסור עבודת פרך.

גם לפי קצות"ח בפועל אין איסור משום שהוא יכול לחזור בו בחצי היום: כתב המג"א או"ח קסט"א, גם אנו מניחים לעבדים להוליך כליונו אחרינו לבית המרחץ ולנעול מנעליו והיו כאלו התנו על כך (של"ה) אבל בספרי(א) דריש 'בו אי אתה רודה בפרך אבל אתה רודה בן חורין בפרך', ועבדים שלנו כבני חורין דמי ויכולין לחזור בחצי היום דאין להם דין עבד'. הרי שמדבריו מבואר שההגדרה של בן חורין ביחס לאיסור זה היא האם יכול לחזור בו או שהוא מוכרח להמשיך לעבוד. לפי זה, בפועל גם איסור עבודה יודה שהוא יכול לחזור בו בחצי היום אין בו איסור עבודת פרך.

עוד יש להסתפק, שמצד אחד מבואר בספרא שאפילו אם הפועל אינו יודע שהוא עובד עבודת פרך, אסור להעבידו בפרך. ואם פועל מותר להעביד בפרך, אם כן הוא הריץ את הפועל אינו יודע שהוא עובד עבודת פרך. אך מצד שני אפשר לומר, שכיון שכל ההיתר לעבוד עבודת פרך בפועל הוא, שאם הוא רוצה הוא יכול לחזור בו. יתכן לומר, שאם הוא אינו יודע שעובדים בו בפרך ולכן הוא לא חוזר בו יעבור המעסיק באיסור.

שיטת הראב"ד שאסור להעביד פועל בעבודת פרך:

כתב הרמב"ם הלכות עבדים א,ו 'ואיזו היא עבודת פרך זו עבודה שאין לה קצבה, ועבודה שאינו צריך לה אלא תהיה מחשבתו להעבידו בלבד שלא יבטל, מכאן אמרו חכמים שלא יאמר לו עזור תחת הגפנים עד שאבא שרירי לא נתן לו קצבה, אלא יאמר לו עזור עד שעה פלונית או עד מקום פלוני'. והשיג עליו הראב"ד 'אמר אברהם: הסבדא שלו היא זו, אבל חכמים לא פירשו בו טעם קצבה, ולא אמרו אלא שלא יאמר לו עד שאבוא והוא מתעבב לבא עד שיצטער, והוא הרבר המסור לשם, שיכול לומר לא היה לי פנאי לבא והשם יודע בו ועל זה נאמר 'ויראת מאלהיך'. אבל בין קצבה ללא קצבה מאי ויראת איכא. ועוד העבד לא יהיה אלא בפועל שיצא לעבודת השדה בשעת יציאת הפועלים ויכנס בשעת נטיסתם ויאכל בשעת אכילתם ויעבוד בשדה כעין עבודתם ומה קצב יתן אדם לפועליו, אבל המחבר הזה מופלג הוא ומפליג הרברים למה שידעה'. והקשה הלחם משנה על הראב"ד 'ומה שהקשה הרב אברהם ז"ל, יש לתמוה עליו איך דימה עבד לפועל שאני פועל שנושאה מרצונו, חזע לך דהרי כתב רבינו לקמן דעבד עברי אסור להשתמש בו כעבד ופועל מותר מפני שעושה מרצונו ובהדיא אמר בספרי לא תרדה בו בפרך בו אי אתה רודה בפרך אבל אתה רודה בן חורין בפרך'.

בחסבר שיטת הראב"ד שנראה שסובר שיש איסור רדייה בפרך בפועל כתב הבית יצחק או"ח לב, ס"ק ד"ה ובאמת, 'ופשוט דהראב"ד סבירא ליה דפועל גופו קנוי והוה כעבד עברי כמו שהביא מחנה אפרים פרק א' מפועלים כשיטת הרא"ש ע"ש'. עוד מוסיף הבית יצחק שלא קשה ממה שכתב המגן אברהם שיצא בפועל איסור רדייה בפרך משום שפועל יכול לחזור בו בחצי היום, כיון שהראב"ד סובר שמי"מ פועל גופו קנוי, ומה שיכול לחזור בו בחצי היום היינו מדין גרעון כסף כמו ע"ע, וכמו שאבאר לקמן בשם המחנה אפרים.

והא דכתוב בספרא להחזיר בן חורין, על אף דבפועל מבואר בראב"ד שאסור, צריך לומר שבן חורין היינו בן חורין ממש, וקא סלקא דעתך שאף שהוא מוכן מרצונו הטוב לעבוד מכל מקום אסור להשתמש ביהודי לתשמיש בזוי או שימוש שאין בו תועלת, וקא משמע לן שמכל מקום אם הוא בן חורין מורה.

שיטת כמה ראשונים דפועל גופו קנוי:

הרי לנו, שלפי הרמב"ם נראה שמותר לעבוד בפועל עבודת פרך ועבודת עבד, משום שיכול לחזור בו. אך לפי הראב"ד גם פועל גופו קנוי ואסור לעבוד בו עבודת עבד.

והנהגה לא הראב"ד לבדו סובר שפועל גופו קנוי, אלא כמה ראשונים סוברים כך. עיין כשי"ך שלג,מו שכן שיטת מהר"ם, ועיין מחנה אפרים שכירות פועלים א' שכתב להוכיח שכן סוברים מהר"ם, רא"ש, ורמב"ם, וריטב"א, ואולי גם רש"י ורשב"ם.

אך בתוס' קידושין יז,א ד"ה חלה שלוש, כתבו להדיא שפועל אין גופו קנוי לבעל הבית, וכן נקט הש"ך שם, וכן בנתיבות החושן רגו, ובס"י שלג,ו כתב הנהיבות ששאלה זו האם פועל גופו קנוי היא מחלוקת אמוראים בירושלמי, וקיימא לן כרב שם דאין גופו קנוי.

פועל שהקנה את עצמו בקניין יש סבבא נוספת לומר שגופו קנוי:

אפילו אם נאמר שפועל אין גופו קנוי, אם בעל הבית עשה קניין עם הפועל על כך שנשכר לו למלאכה, סוברים הראב"ד ספ"ה ממכירה,

הלא זהו'א

1. גם בנמוקי יוסף יבמות טו' בשם הרשב"א מבואר ביחס למקרה של מלך שהטיל מס שיש לעובד כל דיני עבד עברי. 2. שוב הראו לי שכן פירש אבני החושן את דברי הקצות החושן. 3. אלא שבאחרונים מפקפקים על כמה מפרקים אלו אם באמת סבירא להו הכי. 4. וע"ש במנחת בסוד' דלאו בכל מקרה סבר הריטב"א כן. 5. ועי' בקצות החושן שלג,ח וסיק'.

שאלה: האם מותר למעסיק להטיל על עובדיו עבודות שאין לו בהם שום תועלת. לדוגמא, עובד אשר יום עבודתו מסתיים לפי חזוה ההספיקה בחמש אחר הצהריים, והיה היום והעובד גמר את מטלותיו לאותו היום בשעה ארבע והמעסיק מעוניין להטיל עליו עבודות שאין לו צורך בהם כלל, אם כהתעמרות סתם או משום שהמעסיק אינו מעוניין שהעובד שלו יתרגל לבטל זמן. עוד יש לברר האם יש הבדל אם הפועל יודע שהוא עובד לחנם או שאין חילוק?

תשובה:

אסור לרדות בעבד עברי בפרך:

הנה בעבד עברי מצינו שאסור לבקש ממנו עבודה שלאדון אין צורך בה, דכתבי ויקרא כה,מג: לא תרדה בו בפרך ויראת מאלהיך, וכתב רש"י שם (מקור רביו מהספרא פרשת בהר פרק ז) לא תרדה בו בפרך ויראת מאלוקיך - 'מלאכה שלא לצורך, כדי לענותו. אל תאמר לו החם לי את הכוס הזה, והוא אינו צריך, עזור תחת הגפן עד שאבוא. שאם תאמר אין מכיר בדבר אם לצורך אם לא, ואומר אני לו שהוא לצורך, הרי הדבר הזה מסור ללב, לכך נאמר ויראת'.

איסור זה מובא ברמב"ם הלכות עבדים א,ו 'כל עבד עברי אסור לעבוד בו בפרך ואיזו היא עבודת פרך זו עבודה שאין לה קצבה ועבודה שאינו צריך לה אלא תהיה מחשבתו להעבידו בלבד שלא יבטל מכאן אמרו חכמים שלא יאמר לו עזור תחת הגפנים עד שאבא שרירי לא נתן לו קצבה אלא יאמר לו עזור עד שעה פלונית או עד מקום פלוני וכן לא יאמר לו חפור מקום זה והוא אינו צריך לו ואפילו החם לו כוס של תמין או להצין ואינו צריך לו אסור ועובר עליו בלא תעשה שנאמר לא תרדה בו בפרך הא אינו עושה לו אלא דבר קצוב שהוא צריך לו'. עוד כתב הרמב"ם בהלכות ז, 'כל עבד עברי אסור לישראל שקהנו להעבידו בדברים בוים שהם מיוחדים לעשות העבדים כגון שיוליך אחריו כליו לבית המרחץ או יחלוץ לו מנעליו שנאמר לא תעבוד בו עבודת עבד אינו נוהג בו אלא כשכיר שנאמר כשכיר כחושב יהיה עמך'. ומוסיף הרמב"ם 'בר"א בעבד עברי מפני שנפשו שפלה במכירה, אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד שרירי אינו עושה מלאכה זו אלא ברצונו ומדעת עצמו'. גם המקור של דברי הרמב"ם הוא מהספרא זם.

וכתב המנחת חינוך שמו"ג, שמה שכתב הרמב"ם כמה דברים אמורים בעבד עברי וכו' אמורים גם לגבי ההלכה הקודמת שאין לעבוד בעבד עברי בפרך.

האם מותר לעבוד עבודת פרך ועבודת עבד בן חורין שעובד בעל כרחו:

יש לחקור מהו עיקר החילוק בין עבד עברי לבן חורין. האם מה שכתוב בתחילת דברי הרמב"ם 'שנפשו שפלה במכירה', ולפי זה בן חורין אפילו במקרה שהוא חייב לעבוד אין בו איסור וקל וחומר בנרון דין או מה שכתב בסוף דבריו 'אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד שרירי אינו עושה מלאכה זו אלא ברצונו ומדעת עצמו', ולפי זה כל בן חורין שעובד בעל כרחו יהיה אסור לעבוד בו בפרך ולקמן יתבאר שאפילו לפי הצד הזה יתכן שבנרון דין מותר להעביד את הפועל בפרך.

כתב הרמב"ם בהלכות גולה ואבדה הטז, (וכן פסק בשו"ע חו"מ ססטז) 'וכן מלך שגור שכל מי שיתן מס הקצוב על האיש ישתעבד בזה שלא נתן ובא ישראל ונתן המס שעל ישראל זה העני, הרי זה עובר בו יתר מדאי שדין המלך דין אבל אינו עובד בו כעבד'. פירוש דבריו, שהמלך הטיל מס וגור שאם אדם מסוים לא משלם את המס ובא אדם אחר ושלם עבורו מי ששלם יכול להעביד את זה שלא שלם, משום שדין המלך דין. אלא שהרמב"ם מוסיף, שמכל מקום אסור לעבוד בו עבודת עבד. ובפשטות כוונת הרמב"ם היא שאפילו שאין ליהודי זה שנתפס על המס דין עבד עברי מכל מקום כיון שהוא עובד בעל כרחו אסור לעבוד בו עבודת עבד.

אך בב"י כתב (וכן בכסף משנה שם) 'ונראה שטעמו משום דקיימא לן דהא דאסור להעביד את עבד עברי מיוחדין שהם מיוחדין לעשות העבדים כגון שיוליך אחריו כליו לבית המרחץ או יחלוץ לו מנעליו שנאמר: ויקרא כה,לט 'לא תעבוד בו עבודת עבד' הני מילי עבד עברי שנפשו שפלה במכירה אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד וכמבואר בפרק א' מהלכות עבדים הלכה ז' וקא משמע לן דהני כיון דבדינא דמלכותא משתעבדי בהו משום כרגא דיהבי עלייהו הוה להו כמכורים ודינם כדין עבד עברי שאסור לעבוד בו עבודת עבד'. וכתב בבבאור הגר"א שמדברי הכסף משנה משמע שיש לעני זה כל דיני עבד עברי וצריך גם גט שחרור ולכן יש איסור לעבוד בו בפרך.

הרי לנו שהכסף משנה והגר"א סוברים שעל אף שעני זה מוכרח לעבוד עבור מי ששלם בשבילו את המס בכל זאת לולי שיהיה לאדם זה דין עבד ממש לא יהיה איסור לעבוד בו עבודת עבד.

גם מהחינוך משמע שדין זה אינו אלא בעבד עברי ממש, שכתב, שאין לאו זה של לא תרדה בו בפרך נוהג האידנא הואיל ואין דין עבד עברי נוהג האידנא ואף שגם האידנא ישנם מצבים שכן חורין מוכרח לעבוד.

הקצות החושן והמנחת חינוך חלוקים בהבנת דין זה:

לעומת הראשונים והאחרונים שהבאנו שאיסור עבודת פרך הוא

1. גם בנמוקי יוסף יבמות טו' בשם הרשב"א מבואר ביחס למקרה של מלך שהטיל מס שיש לעובד כל דיני עבד עברי. 2. שוב הראו לי שכן פירש אבני החושן את דברי הקצות החושן. 3. אלא שבאחרונים מפקפקים על כמה מפרקים אלו אם באמת סבירא להו הכי. 4. וע"ש במנחת בסוד' דלאו בכל מקרה סבר הריטב"א כן. 5. ועי' בקצות החושן שלג,ח וסיק'.

7. פועל שעשה עבודה בלי שנתבקש לעשותה, בעל הבית שנהנה מפעולתו חייב לשלם לו¹⁴. עם זאת אין על בעל הבית איסור בל תלין¹⁵. דין זה מצוי בשדכונים ומתווכים שהציעו הצעה בלי שנתבקשו לעשות כן¹⁶.
8. שדכן שהציע שידוך מיוזמתו ואתו כך התבקש על ידי הצדדים להמשיך ולקדם את השידוך. על חלק השכר של ההצעה אין איסור בל תלין אבל על ההמשך יש איסור¹⁷. בדין זה שונה פועל שעבד ללא שנתבקש כלל ממנו ששכר לעבוד על ידי שליח שאפילו אם אחר כך בעל הבית יבקש ממנו לעשות פעולות מסוימות במסגרת שכירתו אין על שכרו איסור בל תלין¹⁸.
9. הורים ששכרו שדכן ולא שלמו את שכרו בזמן עוברים באיסור בל תלין על אף שהשידוך הוא עבור בנם או בתם¹⁹.
10. פועל ששלח שליח למצוא לו מעסיק שיסכים להעסיקו והמעסיק עצמו סיכם עם השליח את פרטי ההתקשרות מסתבר מאוד שהמעסיק עובר באיסור בל תלין²⁰.
11. קבע תור לרופא באמצעות מזכירה חייב לשלם לרופא בזמן²¹. כמו כן, טבל במקוה טהרה ולא שלם לבלן כשנכנס, חייב לשלם ביומו²² ואם לא ישלם בזמן עובר באיסור בל תלין (לפוסקים שיש בל תלין בשכירות בתים, עיי' בהרחבה גליון חודש כסלו).
12. גם במקרה שאין איסור בל תלין בכל זאת אסור מדברי קבלה למי שמחוייב לשלם לדחות את שכר הפועל, דכתיב, משלי, ג, כח: "אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך"²³. אם בעל הבית טרוד וקשה לו לשלם בזמן אינו עובר באיסור זה²⁴.

13. כדין יורד שלא ברשות המבואר בחו"מ שעה¹⁴. כי הפתיח תשובה ח"מ פ"ב. הראיה היא. מדין מדין שכר על ידי שליח שנעל הבית אינו עובר באיסור בל תלין על אף שודאי לא גרע מזה שהחליט לעבוד מעצמו. ההליכות ישראל מקשה (במענה למכתב של הגרי"ש אלישיב) ששברא זו מספיקה לטעמו של רש"י בפטור של שכר על ידי שליח, שהוא משום שהפועל לא נחשב לשכירו של בעל הבית. אך לפי טעמו של הר"ד, שפועל שנשכר על ידי שליח לא סומך דעתו. אם כן בשדכן וכדומה שסומך דעתו צריך להיות הדן שעובר. ההליכות ישראל עצמו פטר את בעל הבית מטעם אחר, שהחובב לשלם לפועל שירד לעבוד שלא ברשות הוא לא מדין שכר אלא מדין נהנה (קצות עיה, ג) ולכן אין בו איסור בל תלין. משום שבל תלין נאמר רק בשכר שכיר. 15. הגהות המרדכי הובא בביאור הגר"א פ"ק"ו. דין השדכנות הוא מדין היורד לשדה חבירו שלא ברשות¹⁶. כך נראה מסברא פשוטה ודלא כמשפט הפועלים הערה קל שמתפק בכך ודלא כמשפט שלמה עמוד מט' שסובר שיש איסור בל תלין על כל שכרו משום שהוא משולם בבת אחת. 17. משום שאין כאן שכירות חדשה, ולכן כל השכירות נחשבת לשכרו על ידי שליח. 18. הליכות ישראל סי' ב'. והטעם פשוט כיון שהמנהג הוא שהורים הם אלו שחייבים לשלם הרי זה כאלו אמרו במפורש שכר עלי. 19. משום שנאמר שלושה טעמים (שהתבאר בארוכה בגליון הקודם) לפטור מעסיק ששכר פועל על ידי שליחו ומסתבר שכולם אינם שייכים שנשכר על ידי שליח של הפועל. טעם א', הדין נלמד מגזירת הכתוב, ואף שהיה ניתן לומר שגזירת הכתוב פוטרת כל שיד שליח באמצע, ולא משנה של מי השליח, כבר ביאר המשך חכמה שהדין נלמד מהמילים "שכיר אתך", דהיינו מי שאתה שכרת בעצמך. ואילו כאן המשכיר עצמו שכר את הפועל. טעם ב', שפועל שנשכר על ידי שליח אינו סומך את דעתו שיקבל את שכרו בזמן אבל כאן ששליחו של הפועל סכם עם בעל הבית עצמו ודאי שהפועל סומך את דעתו. טעם ג', ששליחות לשכור פועל היא מילי ומילי לא מימסרין לשלח ולא נחשב שבעל הבית שכרו. אבל הכא, אפילו אם נאמר כן, הרי כשעובד ללא שנתבקש דינו כשכיר ומבואר בסעיף 8 שאם בעל הבית יבקש ממנו אחר כך לעשות משהו יתחייב לשלם לו בזמן. יש לציין, שהגידולי שמואל ב"מ ק"ב, לדרכו שם אומר, שאם בעל הבית שכר פועל על ידי שליח של הפועל עובר באיסור בל תלין. גם הגר"ג נוסבטים שליט"א הסכים עמי בדין זה. 20. הטעם הוא, שאם בסעיף הקודם שהפועל שלח שליח ונתן לו עצמאות לבחור איזה מעסיק שהוא רוצה ובכל זאת המעסיק חייב לשלם בזמן, קל וחומר בצירוף זה. בנוסף, במקרה זה אין דינה של המזכירה כשליח כלל ותעשייה מעשה קוף כבעלמא הוא מבואר בנתיבות ק"פ"ב. 21. פשוט מסברא וכן פסק להדיא בחוט השני (הגר"ג קרליץ שליט"א) הלכות שבת א - ב עמ' שלב. 22. ב"מ ק"א"א. 23. תוס' שם ד"ה אמר ליה לשמעיה. פטור זה הינו מיוחד לאיסור זה שבו הפסוק עוסק ואינו דין כללי באיסורים דרבנן.

החוק החדש

והרמב"ם שם לפי הכסף משנה, שגופו קנוי¹. ובקצות החושן שלג'ה, האריך לבאר שיטת הריטב"א שסובר שאם הפועל קבל כסף מראש חשיב כקנין כסף על גופו של פועל והפועל אינו יכול לחזור בו. ובמחנה אפרים כתב שיכול לחזור בו אפילו כשקבל כסף מראש ואפילו שגופו קנוי מכל מקום בתנאי שהוא מחזיר את הכסף שקבל הרי הוא יוצא בגרעון כסף כעבד עברי ובאמת אם אין בירו להחזיר אינו יכול לחזור בו. אלא שהש"ע (סי' של"ג, ג) חולק וכותב "התחיל הפועל במלאכה והזר בו בחצי היום חוזר, ואפילו קבל כבר דמי שכירות ואין בירו לשלם לבעל הבית, יכול לחזור בו והמעות חוב עליו, שנאמר (ויקרא כה, נה) כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים". הרי, שלפי דעת הש"ע, מה שפועל יכול לחזור בו אינו מדין גרעון כסף, שהרי סבירא ליה שיכול לחזור בו אפילו שאין לו מה לשלם. ולכאורה סבירא ליה להמחבר שפועל אין גופו קנוי, גם אם שכרו שולם מראש. אך בהגהות הגר"א שם, יא מפרש את שיטת המחבר, שסובר גם הוא, שהסיבה שפועל ששכרו שולם יכול לחזור בו הוא מדין גרעון כסף. ואפילו שאין לו מה לשלם יוצא בגרעון כסף, על ידי זה שיכתוב שטר על דמיו ושטר זה נחשב לכסף ויוצא בגרעון כסף כמבואר קידושין ט"א.

והקצות החושן שם, כתב אליבא דמהר"ק, שהוא מקור דברי הש"ע שם, שגם הוא מודה שפועל יכול להקנות גופו בקנין המועיל, ומ"מ אם קבל תשלום מראש יכול לחזור גם אם אין לו להחזיר את התשלום, דאין דעתם לקנין כסף על גופו של פועל רק התכוונו לתשלום שכרו שהסכים בהצעה"כ לתת מראש לפני העבודה. יוצא שגם לדרך הגר"א וגם לדרך הקצות, יתכן שמורה המחבר שאם עשה קנין על גופו של הפועל, חל הקנין וגופו קנוי לבעה"ב.

וא"כ לפי מה שהעלה הבית יצחק שלמאן דאמר פועל גופו קנוי אסור להעביד פועל כפרך, לא מבעיא לראשונים שסוברים שכל פועל גופו קנוי, אלא אפילו הראשונים שהולקים מ"מ יש שסוברים שבקנין גופו קנוי, ואם כן נראה שיש שחזקו על חוזה ההעסקה, אולי חשיב כקנין סיומאחא' וגופו קנוי ואסור לעבוד בו בפרך. מסקנא: יש מקום להחמיר ולא להעביד פועל בעבודת עבר

מסקנת הדברים היא שעל אף שהמג"א התיר להריא לעבוד בפועל בעבודת עבד, מכל מקום יש מקום להחמיר כהני ראשונים שסוברים שפועל גופו קנוי כעבד עברי, ואסור בעבודת פרך², וכ"ש אם הפועל קבל תשלום מראש או שחתם חוזה ההעסקה עם המעביד, שבכחאי גורא אפשר שנחשב לקנין וגופו קנוי גם לאלו שסוברים שבעלמא פועל אין גופו קנוי. וכך נראה מהשל"ה שהביא המג"א עצמו שהתיר רק מטעם שכך הוא המנהג במשרת, והרי זה כאלו התנו, ומשמע שלא טעם זה אסור. בשולי הדברים יש להסתפק לדעת הרמב"ם שכתב שעבודת פרך היא "עבודה שאינו צריך לה אלא תהיה מחשבתו להעבידו כלבד שלא יבטל" מה הדין במקרה שיש תועלת בזה שנותן לו עבודה אף שאינו צריך לעבודה עצמה, כגון שהמעסיק לא רוצה שהפועל שלו יתרגל להתבטל או במקרה שהוא נותן לפועל עבודה כדי שיצא לחדר אחר ב"מ יש שמע שחזקו פריטות של המעביד וכדומה.

עוד ראוי להביא את דברי ספר חסידים תדועד', שכתב "אל יעשה אדם עול וכו', המכביד על השכירים, כגון אם השכיר אחד לעשות מלאכתו או ללמד בניו או שאר דברים, לא יטריחנו יותר מדאי, או ממה שהתנה עמו להכריחו. וע"ש בפירושו שכתב "ר"ל לא יטריחנו יותר מדאי במלאכה שהתנה עמו או להכריחו לעשות יותר ממה שהתנה עמו כו' שכל אלו הנ"ל הם ככלל עושה עולה שמלת עולה נאמר על המדות כראיתא באברכנאל צפניה וכתוב שארית ישראל לא יעשו עולה ויעשו רק מדות משובחות". מענין לפנין באותו ענין כתב רבינו יונה בשערי תשובה שער ג' ס"ק ס' "ובאחיכס בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך (ויקרא כה, מו). לא שתעבד אדם בחבירו, ואם אימתו עליהם או שהם כושים להחל דבר, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל הרוב העיר לקנות עד ככר לחם".

6. וחז"א ב"ק כ"ב, דייק גם מהש"ך שגלגה שפועל יכול להקנות את גופו לבעל הבית בקנין. וע"פ בחז"א (ושם), דפועל שהקנה את גופו בכסף ושטר דינו כע"פ, ומ"מ הוה דק ענין עבד עברי אבל לא ע"פ ממש, ולכן נהג גם בזה ו אינו יוצא ביוגל ואין בעה"ב חייב במזונות אשתו ובניו, וזוה"ל לעבוד בו בפרך כשנשכר לכך. 7. וכן כתב קצות החושן שלג'ה לדעת תשובות מיימוני בשם מהר"ם. 8. ומיהו ע"י ברש"א, ריטב"א וחז"ל בקידושין שם ולדבריהם אין עבד עברי יוצא אלא אם כן נתן כסף ממש. 9. אי"כ נאמר דאין למיד גופו קנוי מ"מ לא מוכח דס"ל כהרא"ב דמשום זה אסור בעבודת פרך. וא"ל ס"ל דעבודת פרך אסור רק ב"ע ממש כיוון דנפשו שפלה במכירה כלשון הרמב"ם משאי"כ בפועל.

כולל חר"מ אוהל יוסף פותח שערי פניית הציבור לשאלות והתייעצויות בענייני ממונות. מתן סעד בניסוח חוזים, צוואות וכדו' ללא תמורה. הייעוץ ניתן ע"י הרבנים שליט"א.

קבלת קהל ומענה טלפוני גם באנגלית במ"מ א-ה 13.40-15.30 ובמ"מ ב בין השעות 11.00-13.00 עם הגר"ג נוסבטים.

מנו כן ניתן להפנות שאלות בפקס או בדוא"ל. טל. 02-5023637 פקס 02-5023655 E-mail: beitedinn@gmail.com

0000

לקביעת תורים לדין בבית דין לענייני ממונות נתיבות חיים ניתן לפנות למזכירות ביה"ד. מ"מ מאירות ו ירושלים. פל 052-7642346

02-5023637